

«Από την έρευνα στη διδασκαλία»

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λεβαδείας | Παρασκευή 3 Φεβρουάριου 2017

ΚΑΛΟΣΠΥΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ | Επισκέπτης Καθηγητής (Ιστορία και Ερμηνευτική της Κλασικής Φιλολογίας)
Τμήμα Μεθοδολογίας, Ιστορίας και Θεωρίας της Επιστήμης (ΜΙΘΕ) Σχολή Θετικών Επιστημών Εθνικό και
Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Η λογική της συμμορίας: η επεισοδιακή δίκη και ο θάνατος του Θηραμένη (Ξενοφώντος Ελληνικά Βιβλ.
Β', Κεφ. 3, §§ 50-56)

Βιογραφικό σημείωμα

Ο Νικόλαος Α. Ε. Καλοσπύρος σπούδασε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών (Τμήμα Κλασικής Φιλολογίας). Είναι κάτοχος Μεταπτυχιακού και Διδακτορικού Διπλώματος Ειδίκευσης στην Κλασική Φιλολογία. Από το 2008 διδάσκει μαθήματα της ειδικότητός του στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (Τμήμα Μεθοδολογίας, Ιστορίας και Θεωρίας της Επιστήμης). Στα επιστημονικά του ενδιαφέροντα και δημοσιεύματα περιλαμβάνονται η ιστορία της κλασικής φιλολογικής επιστήμης στη νεώτερη Ελλάδα και Ευρώπη, η θεωρία και φιλοσοφία της κριτικής και εκδοτικής του κειμένου, ο Αδαμάντιος Κοραής ως κριτικός φιλόλογος, η αρχαία ιατρική (Ιπποκράτης), ο Πολύβιος ο Μεγαλοπολίτης, η ελληνοϊουδαϊκή γραμματεία (μετάφραση των Εβδομήκοντα, Φίλων ο Ιουδαίος), η αρχαία λογοτεχνική θεωρία, η ρητορική τέχνη, η κλασική αρχαιότητα στον κινηματογράφο, η υφολογία και αρχαιογνωσία του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη.

Με τη συνεργασία και την οικονομική ενίσχυση

«Από την έρευνα στη διδασκαλία»

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λεβαδείας | Παρασκευή 3 Φεβρουάριου 2017

ΚΑΛΟΣΠΥΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ | Επισκέπτης Καθηγητής (Ιστορία και Ερμηνευτική της Κλασικής Φιλολογίας)
Τμήμα Μεθοδολογίας, Ιστορίας και Θεωρίας της Επιστήμης (ΜΙΘΕ) Σχολή Θετικών Επιστημών Εθνικό και
Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Η λογική της συμμορίας: η επεισοδιακή δίκη και ο θάνατος του Θηραμένη (Ξενοφώντος Ελληνικά Βιβλ.
Β', Κεφ. 3, §§ 50-56)

Περίληψη εκπαιδευτικού σεμιναρίου

Η προκείμενη διδασκαλία μιας σειράς δραματικών γεγονότων απότοκων της τρομοκρατικής βίας που άσκησε απροκάλυπτα το συγγερό καθεστώς των Τριάκοντα μετά από την κατάληψη της εξουσίας στην Αθήνα αποσκοπεί αφ' ενός στη φιλολογική ενημέρωση των συναδέλφων της Μέσης Εκπαίδευσης για τον τρόπο διδακτικού χειρισμού μιας ευρύτερης ενότητας από τα *Ελληνικά* του Ξενοφώντος σε μία υποτιθέμενη παρουσίαση σε έφηβους μαθητές της α' λυκειακής τάξης, και αφ' ετέρου στη διδακτική αποτύπωση μιας αντίστοιχης μήτρας με πρωτότυπες και γόνιμες φιλολογικές ασκήσεις αρχαιομάθειας, αρχαιογνωσίας και πολιτισμικής θεωρίας, κατάλληλες για τον εκπαιδευτικό και τους μαθητευομένους στο σημερινό νεοελληνικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα · το στοίχημα της διδασκαλίας έγκειται στην ανάδειξη της αρχαίας γλωσσικής σκευής ως πρώτιστου υλικού γλωσσικής και ιστορικής επάρκειας, αντί να καταφεύγουμε στην πρόταξη της ιδεολογικής και πραγματολογικής επεξεργασίας σαν άλλοθι διδακτικής μεθοδολογίας.

Με άλλα λόγια: πώς (πρέπει να) διδάσκουμε το μάθημα της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας και Γραμματείας στην πρώτη τάξη του Λυκείου ή, αλλιώς, πώς διδάσκεται το εν λόγω μάθημα σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες που δεν πάσχουν από το σύνδρομο της επίκτητης αρχαιοελληνικής αντιπάθειας.

Με τη συνεργασία και την οικονομική ενίσχυση

«Από την έρευνα στη διδασκαλία»

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Λεβαδείας | Παρασκευή 3 Φεβρουάριου 2017

ΚΑΛΟΣΠΥΡΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ | Επισκέπτης Καθηγητής (Ιστορία και Ερμηνευτική της Κλασικής Φιλολογίας)
Τμήμα Μεθοδολογίας, Ιστορίας και Θεωρίας της Επιστήμης (ΜΙΘΕ) Σχολή Θετικών Επιστημών Εθνικό και
Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο ΑθηνώνΗ λογική της συμμορίας: η επεισοδιακή δίκη και ο θάνατος του Θηραμένη (Ξενοφώντος Ελληνικά Βιβλ.
Β', Κεφ. 3, §§ 50-56)Σημειώσεις εκπαιδευτικού σεμιναρίου

ΑΡΧΑΙΟ ΚΕΙΜΕΝΟ (Ξενοφώντος Ελληνικά 2, 3, 50-56, έκδ. González Castro, 2015)

50. Ὡς δ' εἰπὼν ταῦτα ἐπαύσατο καὶ ἡ βουλή δῆλη ἐγένετο εὐμενῶς ἐπιθορυβήσασα, γνοὺς ὁ Κριτίας ὅτι εἰ ἐπιτρέψοι¹ τῇ βουλῇ διαψηφίζεσθαι περὶ αὐτοῦ, ἀναφεύξοιτο, καὶ τοῦτο οὐ βιωτὸν ἡγησάμενος, προσελθὼν καὶ διαλεχθεὶς τι τοῖς τριάκοντα ἐξήλθε, καὶ ἐπιστῆναι ἐκέλευσε τοὺς τὰ ἐγχειρίδια ἔχοντας φανερώς τῇ βουλῇ ἐπὶ τοῖς δρυφάκτοις². 51. πάλιν δὲ εἰσελθὼν εἶπεν· Ἐγὼ, ὦ βουλή, νομίζω προστάτου ἔργον εἶναι οἴου δεῖ, ὅς ἂν ὀρῶν τοὺς φίλους ἐξαπατωμένους μὴ ἐπιτρέπη. καὶ ἐγὼ οὖν τοῦτο ποιήσω. καὶ γὰρ οἶδε οἱ ἐφεστηκότες οὐ φασιν ἡμῖν ἐπιτρέψειν, εἰ ἀνήσομεν ἄνδρα τὸν φανερώς τὴν ὀλιγαρχίαν λυμαινόμενον. ἔστι δὲ ἐν τοῖς καινοῖς νόμοις τῶν μὲν ἐν τοῖς τρισχιλίους ὄντων μηδένα ἀποθνήσκειν ἄνευ τῆς ὑμετέρας ψήφου, τῶν δ' ἔξω τοῦ καταλόγου κυρίου εἶναι τοὺς τριάκοντα θανατοῦν. ἐγὼ οὖν, ἔφη, Θηραμένην τουτονὶ ἐξαλείφω ἐκ τοῦ καταλόγου, συνδοκοῦν ἅπασιν ἡμῖν. καὶ τοῦτον, ἔφη, ἡμεῖς θανατοῦμεν. 52. ἀκούσας ταῦτα ὁ Θηραμένης ἀνεπήδησεν ἐπὶ τὴν ἐστίαν καὶ εἶπεν· Ἐγὼ δ', ἔφη, ὦ ἄνδρες, ἰκετεύω τὰ πάντων ἐννομώτατα³, μὴ ἐπὶ Κριτία εἶναι ἐξαλείφειν μήτε ἐμὲ μήτε ὑμῶν ὃν ἂν βούληται, ἀλλ' ὄνπερ νόμον οὗτοι ἔγραψαν περὶ τῶν ἐν τῷ καταλόγῳ, κατὰ τοῦτον καὶ ὑμῖν καὶ ἐμοὶ τὴν κρίσιν εἶναι. 53. καὶ τοῦτο μὲν, ἔφη, μὰ τοὺς θεοὺς οὐκ ἄγνοῶ, ὅτι οὐδὲν μοι ἀρκέσει ὄδε ὁ βωμός, ἀλλὰ βούλομαι καὶ τοῦτο ἐπιδείξαι, ὅτι οὗτοι, οὐ μόνον εἰσὶ περὶ ἀνθρώπους ἀδικώτατοι, ἀλλὰ καὶ περὶ θεοὺς ἀσεβέστατοι. ὑμῶν μέντοι, ἔφη, ὦ ἄνδρες καλοὶ κάγαθοί, θαυμάζω, εἰ μὴ βοηθήσετε ὑμῖν αὐτοῖς, καὶ ταῦτα γινώσκοντες ὅτι οὐδὲν τὸ ἐμὸν ὄνομα εὐεξαλειπτότερον ἢ τὸ ὑμῶν ἐκάστου. 54. ἐκ δὲ τούτου ἐκέλευσε⁴ μὲν ὁ τῶν τριάκοντα κῆρυξ τοὺς ἔνδεκα ἐπὶ τὸν Θηραμένην· ἐκεῖνοι δὲ εἰσελθόντες σὺν τοῖς ὑπηρέταις, ἡγουμένου αὐτῶν Σατύρου τοῦ θρασυτάτου τε καὶ ἀναιδεστάτου, εἶπε μὲν ὁ Κριτίας· Παραδίδομεν ὑμῖν, ἔφη, Θηραμένην τουτονὶ κατακεκριμένον κατὰ τὸν νόμον· 55. ὑμεῖς δὲ λαβόντες καὶ ἀπαγαγόντες [οἱ ἔνδεκα] οὐ δεῖ τὰ ἐκ τούτων πράττετε. ὡς δὲ ταῦτα εἶπεν, εἴλκε μὲν ἀπὸ τοῦ βωμοῦ ὁ Σάτυρος, εἴλκον δὲ οἱ ὑπηρέται. ὁ δὲ Θηραμένης ὡσπερ εἰκὸς καὶ θεοὺς ἐπεκαλεῖτο καὶ ἀνθρώπους καθορᾶν τὰ γινόμενα. ἡ δὲ βουλή ἡσυχίαν εἶχεν, ὀρῶσα καὶ τοὺς ἐπὶ τοῖς δρυφάκτοις ὁμοίους Σατύρῳ καὶ τὸ ἔμπροσθεν τοῦ βουλευτηρίου πλήρες τῶν φρουρῶν, καὶ οὐκ ἄγνοοῦντες ὅτι ἐγχειρίδια ἔχοντες παρῆσαν. 56. οἱ δ' ἀπήγαγον τὸν ἄνδρα διὰ τῆς ἀγορᾶς μάλα μεγάλη τῇ φωνῇ δηλοῦντα οἷα ἔπασχε. λέγεται δ' ἐν ῥῆμα καὶ τοῦτο αὐτοῦ. ὡς εἶπεν ὁ Σάτυρος ὅτι οἰμώξοιτο, εἰ μὴ σιωπήσειεν, ἐπήρετο· Ἄν δὲ σιωπῶ, οὐκ ἄρ', ἔφη, οἰμώξομαι; καὶ ἐπεὶ γε ἀποθνήσκειν ἀναγκαζόμενος τὸ κώνειον ἔπαι, τὸ λειπόμενον ἔφασαν ἀποκοτταβίσαντα εἰπεῖν αὐτόν· Κριτία τοῦτ' ἔστω τῷ καλῷ. καὶ τοῦτο μὲν οὐκ ἄγνοῶ, ὅτι ταῦτα⁵ ἀποφθέγματα οὐκ ἀξιόλογα, ἐκεῖνο δὲ κρίνω τοῦ ἀνδρὸς ἀγαστόν, τὸ τοῦ θανάτου παρεστηκότος μήτε τὸ φρόνιμον μήτε τὸ παιγνιώδες ἀπολιπεῖν ἐκ τῆς ψυχῆς.

1 ἐπιτρέψοι B²P : ἐπιτρέψαι B¹ ἐπιτρέψει cett.

2 δρυφάκτοις plur. : δρυφράκτοις D

3 τὰ πάντων ἐννομώτατα plur. : τούς πάντων ἐννομωτάτους B

4 ἐκέλευσε codd. : ἐκάλεσε Stephanus

5 ταῦτα codd. : τοιαῦτα Weiske

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ (απόδοση ΝΑΕΚ)

50. Μόλις τελείωσε την αγόρευσή του με αυτά τα λόγια και η βουλή φανερά εκδήλωσε την επιδοκιμασία της, ο Κριτίας, επειδή κατάλαβε ότι, αν άφηνε τη βουλή να αποφασίσει για την τύχη εκείνου με την ψήφο της, ο Θηραμένης θα γλίτωνε, και καθώς θεωρούσε ένα τέτοιο ενδεχόμενο ανυπόφορο, αφού πλησίασε τους Τριάκοντα και συζήτησε μαζί τους για λίγο, βγήκε έξω και διέταξε τους ζωσμένους με τα εγχειρίδια (ξιφίδια, μάχαιρες) να παραταχθούν προκλητικά μπροστά στο ξύλινο κιγκλίδωμα που χωρίζει το ακροατήριο από τα έδρανα των βουλευτών. 51. Έπειτα μπαίνοντας ξανά μέσα είπε: «Κύριοι βουλευτές, εγώ πιστεύω ότι καθήκον ενός αληθινού ηγέτη που διαπιστώνει απόπειρα εξαπάτησης φίλων του, είναι να την εμποδίσει. Κι εγώ, λοιπόν, αυτό θα πράξω. Άλλωστε, αυτοί που στέκονται εκεί πέρα, δηλώνουν ότι δε θα μας επιτρέψουν να αφήσουμε ατιμώρητο (αθώσουμε) έναν άνδρα που υπονομεύει ολοφάνερα το ολιγαρχικό πολίτευμα. Σύμφωνα μάλιστα με την καινούρια νομοθεσία, κανείς από τους Τρεις Χιλιάδες δεν μπορεί να θανατωθεί χωρίς τη δική σας ψήφο, για όσους όμως δεν είναι γραμμένοι στον κατάλογο έχουν το δικαίωμα να τους εκτελούν οι Τριάκοντα. Εγώ λοιπόν», είπε, «διαγράψω αυτόν εδώ τον Θηραμένη από τον κατάλογο, με τη σύμφωνη γνώμη όλων μας. Και αυτόν», πρόσθεσε, «εμείς τον καταδικάζουμε σε θάνατο». 52. Με το άκουσμα της απόφασης ο Θηραμένης πήδησε επάνω στον βωμό και είπε: «Κι εγώ, άνδρες, ικετεύω στο όνομα της ίδιας της δικαιοσύνης, δηλαδή να μη δοθεί στον Κριτία το δικαίωμα να διαγράψει ούτε εμένα ούτε όποιον θέλει από σας, αλλά να δικαζόμαστε κι εσείς κι εγώ με όποιον νόμο αυτοί θέσπισαν για όσους περιέχονται στον κατάλογο. 53. Το ξέρω, βέβαια, μα τους θεούς», είπε, «ότι σε τίποτα δεν θα με ωφελήσει αυτός εδώ ο βωμός, αλλά θέλω να αποδείξω ακόμα και τούτο, ότι δηλαδή αυτοί δεν είναι μόνον εντελώς άδικοι με τους ανθρώπους, αλλά και ασεβέστατοι προς τους θεούς. Απορώ όμως», πρόσθεσε, «με σας, άνδρες ωραίοι και ενάρετοι (καλοί κάγαθοί), που δεν σκέφτεστε να υπερασπισθείτε τους εαυτούς σας, αν και καταλαβαίνετε ότι και το όνομα του καθενός σας μπορεί να σηηστεί εξίσου με την ίδια ευκολία με το δικό μου». 54. Μετά από αυτά ο κήρυκας των Τριάκοντα πρόσταξε τους Ένδεκα να συλλάβουν το Θηραμένη. Εκείνοι μπήκαν με τους βοηθούς τους με επικεφαλής τους τον Σάτυρο, τον πλέον αδίστακτο και ξεδιάντροπο όλων –τότε είπε ο Κριτίας: «Παραδίδουμε στα χέρια σας τούτον εδώ τον Θηραμένη, που καταδικάστηκε σύμφωνα με τους νόμους. 55. Αφού τον πιάσετε [οι Ένδεκα] και τον οδηγήσετε όπου πρέπει, κάνετε τα περαιτέρω». Μόλις ο Κριτίας είπε αυτά τα λόγια, ο Σάτυρος επιχειρούσε να τραβήξει τον Θηραμένη από το βωμό, όπως και οι βοηθοί του. Ο Θηραμένης πάλι, όπως ήταν εύλογο, επικαλούνταν θεούς κι ανθρώπους ως μάρτυρες να δουν όσα διαδραματιζόνταν. Οι βουλευτές ωστόσο έμεναν άπραγοι, γιατί έβλεπαν ότι και αυτοί που στέκονταν στο κιγκλίδωμα ήταν του ίδιου φυράματος με τον Σάτυρο και ότι ο χώρος μπροστά από το βουλευτήριο ήταν γεμάτος από φρουρούς και, εξάλλου, γιατί γνώριζαν καλά ότι παρευρίσκονταν όλοι τους εκεί οπλισμένοι με εγχειρίδια. 56. Αυτοί, λοιπόν, έσερναν τον Θηραμένη μέσα από την αγορά, ενώ αυτός διαμαρτυρόταν μεγαλοφώνως για όσα πάθαινε. Αποδίδεται και αυτή η ρήση στον Θηραμένη. Όταν του είπε ο Σάτυρος ότι θα μετανιώσει (θρηνήσει γοερά), αν δεν σωπάσει, τον ρώτησε: «δηλαδή, άμα σωπάσω, πάλι δεν θα μετανιώσω»; Κι όταν, πάλι, έπινε το κώνειο για να πεθάνει, καθώς τον εξανάγκαζαν, τινάζοντας τις τελευταίες σταγόνες, όπως στο παιχνίδι με τον κότταβο, είπε: «Αυτό στην υγεία του όμορφου Κριτία!». Ξέρω, βέβαια, ότι τέτοια λόγια δεν είναι αξιομνημόνευτα, αλλά αυτό χαρακτηρίζω αξιοθαύμαστο σε αυτόν τον άνθρωπο, ότι δηλαδή ακόμα και μπροστά στον θάνατο ούτε η αυτοκυριαρχία του ούτε το χιούμορ του έλειψαν από την ψυχή του.

ΘΕΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗΣ

1. Η δραματική αφήγηση των γεγονότων από τον ιστορικό Ξενοφώντα. Εξοικείωση με το ιστορικό πλαίσιο.
2. Η πρακτική της διδασκαλίας των Αρχαίων Ελληνικών στις πρώτες τάξεις της Δ/θμιας Εκπ/σης (Γυμνασίου και Λυκείου): πρωτότυπο και μετάφραση. Η προβληματική μετάβαση στην Γ/θμια Εκπ/ση και, εν συνεχεία, στους εκκολαπτόμενους εκπαιδευτικούς της ημεδαπής. Αναλυτικά προγράμματα και συγχυτική αρχαιογνωσία.
3. Η κατάρτιση διδακτικών στόχων (γενικών και ειδικών). Προς μια γενικότερη παρουσίαση του αρχαίου κειμένου.
4. Λεξιλογικές, γραμματικές και ετυμολογικές επισημάνσεις.
5. Συντακτικά κομβικά σημεία. Από τη σύνταξη στη μεταφραστική προσπάθεια.
6. Διδακτικές επισημάνσεις ή επισημάνσεις διδακτικής;
7. Επίλογος: Η ανάταξη της ερώτησης στο μάθημα των κλασικών γλωσσών.

ΣΤΟΧΟΘΕΣΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΚΕΙΜΕΝΗΣ ΕΙΣΗΓΗΣΗΣ

Η προκείμενη διδασκαλία μιας σειράς δραματικών γεγονότων απότοκων της τρομοκρατικής βίας που άσκησε απροκάλυπτα το συγερρό καθεστώς των Τριάκοντα μετά από την κατάληψη της εξουσίας στην Αθήνα αποσκοπεί αφ' ενός στη φιλολογική ενημέρωση των συναδέλφων της Μέσης Εκπαίδευσης για τον τρόπο διδακτικού χειρισμού μιας ευρύτερης ενότητας από τα *Ελληνικά* του Ξενοφώντα σε μία υποτιθέμενη παρουσίαση σε έφηβους μαθητές της α' λυκειακής τάξης, και αφ' ετέρου στη διδακτική αποτύπωση μιας αντίστοιχης μήτρας με πρωτότυπες και γόνιμες φιλολογικές ασκήσεις αρχαιομάθειας, αρχαιογνωσίας και πολιτισμικής θεωρίας, κατάλληλες για τον εκπαιδευτικό και τους μαθητευομένους στο σημερινό νεοελληνικό εκπαιδευτικό πρόγραμμα: το στοίχημα της διδασκαλίας έγκειται στην ανάδειξη της αρχαίας γλωσσικής σκευής ως πρώτιστου υλικού γλωσσικής και ιστορικής επάρκειας, αντί να καταφεύγουμε στην πρόταξη της ιδεολογικής και πραγματολογικής επεξεργασίας σαν άλλοθι διδακτικής μεθοδολογίας. Με άλλα λόγια: πώς (πρέπει να) διδάσκουμε το μάθημα της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας και Γραμματείας στην πρώτη τάξη του Λυκείου ή, αλλιώς, πώς διδάσκεται το εν λόγω μάθημα σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες που δεν πάσχουν από το σύνδρομο της επίκτητης αρχαιοελληνικής αντιπάθειας.

ΛΕΞΙΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Τις πληροφορίες (Ξενοφ. *Ελλ.* 2, 3, 15-56) για τα τεκταινόμενα στην Αθήνα των Τριάκοντα διαβάζουμε και από άλλες πηγές: πβ. Διόδ. Σικ. 14, 4, 5-5, 4 και J. S. Traill, *Persons of Ancient Athens*, τόμ. 16 (Sym- to Tychonides), ATHENIANS, Victoria College, University of Toronto, λήμμα "Theramenes" αριθμ. 513930. Στην υπό εξέταση ενότητα αξίζει να παρακολουθήσουμε τον τρόπο εργασίας του Ξενοφώντα ως ιστορικού στα *Ελληνικά* του: πώς σκηνοθετεί και αποτυπώνει μεμονωμένες δραματικές σκηνές, όπως τον θάνατο του Θηραμένη, και πώς, ως μαθητής του Σωκράτη, αρέσκειται στην ένταξη του διαλογικού στοιχείου στην αφήγησή του, παρουσιάζοντας με ανάγλυφο τρόπο τους πρωταγωνιστές: με άλλα λόγια, πόσο δίκιο έχει ο Albin Lesky ο οποίος χαρακτηρίζει τον Ξενοφώντα πρόδρομο της ελληνιστικής ιστοριογραφίας.

Του γλωσσικού μαθήματος προηγείται η κατατόπιση του μαθητικού ακροατηρίου στα δεδομένα της εποχής τρόμου και ακραίας αυθαιρεσίας από την πλευρά του ολιγαρχικού καθεστώτος των Τριάκοντα, καθώς πλήθαιναν οι άδικες εκτελέσεις πολιτών και εκδηλώνονταν αντιδράσεις από μετριοπαθείς ολιγαρχικούς όπως ο Θηραμένης. Ο Κριτίας με νομιμοφανή και παρακρατικό μηχανισμό μεθοδεύει, με εντελώς μακιαβελικό τρόπο, την εκτέλεση του πολιτικού του αντιπάλου και πρώην συνεργάτη του, δηλ. του

Με τη συνεργασία και την οικονομική ενίσχυση

Θηραμένη που πρέσβευε ότι έπρεπε οι Τριάκοντα να μοιραστούν την εξουσία τους με περισσότερους πολίτες (404-403 π.Χ.). Ο Κριτίας καταγγέλλει με λόγο του τον Θηραμένη ενώπιον των βουλευτών και στη συνέχεια ο Θηραμένης απολογείται επιμένοντας στη μετριοπάθειά του. Από εκεί αξιομνημόνευτες είναι δύο δηλώσεις του Κριτία με γνωμικό χαρακτήρα: η πρώτη «και είσι μὲν δήπου πᾶσαι μεταβολαὶ πολιτειῶν θανατηφόροι» και η δεύτερη «καλλίστη μὲν γὰρ δήπου δοκεῖ πολιτεία εἶναι ἡ Λακεδαιμονίων» (Ξενοφ. *Ελλ.* 2, 3, 32 και 34 αντιστοίχως), ενδεικτικές των πολιτικών θέσεών του. Οπωσδήποτε οι μαθητές πρέπει να ακούσουν λίγα βιογραφικά για να καταλάβουν ποιος ακριβώς ήταν ο Κριτίας (πολιτικός, φιλόσοφος, ποιητής και ρήτορας, γιος του Καλλιάρχου, μαθητής του Σωκράτη και του Γοργία, στενός φίλος και συγκατηγορούμενος του Αλκιβιάδη) και ποιος ο Θηραμένης (εξέχων πολιτικός παράγοντας στην Αθήνα της τελευταίας δεκαετίας του Πελοποννησιακού Πολέμου).

Η διδασκαλία του αρχαίου λόγου ξεκινά (πάντοτε από το πρωτότυπο, καθώς η μετάφραση έχει είτε επικουρικό είτε τελικό-ερμηνευτικό χαρακτήρα) με το αφηγηματικό πλαίσιο: τους δραματικούς χρόνους και τα ρήματα (λ.χ. προσελθὼν καὶ διαλεχθεὶς ... ἐξήλθε, καὶ ἐπιστῆναι ἐκέλευσε ... νομίζω προστάτου ἔργον εἶναι οἴου δεῖ, ὃς ἂν ὀρῶν τοὺς φίλους ἐξαπατωμένους μὴ ἐπιτρέπη ... τοῦτο ποιήσω ... καὶ γὰρ οἶδε οἱ ἐφεστηκότες οὐ φασιν ἡμῖν ἐπιτρέψειν, εἰ ἀνήσομεν ἄνδρα τὸν φανερώς τὴν ὀλιγαρχίαν λυμαινόμενον ... ἐγὼ οὖν, ἔφη, Θηραμένην τουτονὶ ἐξαλείψω ... καὶ τοῦτον, ἔφη, ἡμεῖς θανατοῦμεν) παράλληλα με τις κατηγορηματικές μετοχές (ἐπαύσατο ενν. λέγων, ἐπιθορυβήσασα, κτλ.). Ας ρωτήσουμε το ακροατήριο: γιατί επρόκειτο για παρωδία δίκης; Από πού φαίνεται κάτι τέτοιο, μέσα από τα λόγια του αρχαίου συγγραφέα; Μεθοδικά προσεγγίζουμε επιλεκτικά φράσεις και μικρότερες ενότητες, αναγνωρίζουμε προτάσεις, ιεραρχούμε τα προς αναζήτηση στοιχεία, με επιλεκτική εξέταση και όχι λεπτομερή σύνταξη ώστε να αποστραφούν οι έφηβοι το ίδιο το συντακτικό και τη φοβική εφαρμογή του. Η μεταφορά των πλαγίων λόγων (εἰ ἐπιτρέψοι, ἀναφεύξοιτο / εἰ μὴ σιωπήσειεν, οἰμώξοιτο κτλ.) σε ευθύ είναι απαιτητική διαδικασία, όχι όμως ανέφικτη, αλλά κατάλληλη εν προκειμένω και για διαισθητική προσέγγιση, παράλληλα προε την αντίστοιχη του νεοελληνικού λόγου. Η διδασκαλία της γραμματικής (ανώμαλα ρήματα και ουσιαστικά) όχι αυτονομημένη από τη λεξιλογική εξέταση (λ.χ. τα ομόρριζα για τους τύπους εἶλκον, καθορᾶν, ἔπασχε, σιωπήσειεν, ἔπιε, ἔφασαν, παρεστηκότος, ἀπολιπεῖν) και τις ετυμολογικές πληροφορίες (θα ἐπέμενα στους ὄρους δρύφακτα, λυμαίνομαι, προστάτης, εὐεξάλειπτος, ἀγαστός, τονίζοντας τη λειτουργία τόσο της παραγωγής όσο και της σύνθεσης). Η ενότητα προσφέρεται για γνωριμία με τον κόσμο των αντωνυμιών: οἴου, μηδένα, τουτονί, ὄνπερ, τοῦτο, ἐκεῖνο, κτλ. Πρωταρχική άσκηση στη σύνταξη είναι η απόπειρα μεταγραφής του κειμένου κατά την «κανονική» σειρά των λέξεων, ενώ ιδιαίτερα συντακτικά φαινόμενα (όπως: οἴου δεῖ σε ἔλξη από το προστάτου αντί σε αιτ. οἶον, ὃς ἂν μὴ ἐπιτρέπη που εισάγει την αναφ.-υποθ. πρότ. αντί του αναμενομένου τελ. απρμφ. μὴ ἐπιτρέπειν, συνδοκοῦν αιτ. ἀπόλυτη, τροπ. μτχ.) αναμένεται να σχολιαστούν καθ' οδόν.

53. ἀσεβέστατοι: Αν κρίνουμε από τα αποσπάσματα του έργου του *Σίσυφος* (VS 88 B 25 Diels-Kranz), ο Κριτίας θεωρούσε τόσο τους θεούς όσο και την έννοια της θείκης ανταπόδοσης προϊόντα της ανθρώπινης επινόησης. Προφανώς δεν ανήκε στην κατηγορία των ανθρώπων εκείνων που τους συγκινούσε η ιερότητα ενός βωμού (έστίας).

ὦ ἄνδρες καλοὶ κάγαθοί: Το πρότυπο της αριστοκρατικής τάξης, το οποίο όμως εδώ δεν υπερασπίζεται το σύστημα αξιών που χαρακτηρίζει την τάξη αυτή. Η αντίθεση και η ειρωνεία είναι φανερή!

56. τὸ κώνειον: Το γνωστό *conium maculatum*, που προκαλούσε τον θάνατο· προσφιλής μέθοδος εκτέλεσης των αντιπάλων των Τριάκοντα. Πρόκειται για παχύρρευστη ουσία με έντονη δυσσομία. Η περιεχόμενη αλκαλοειδής κωδεΐνη έχει έντονη τοξικότητα και απορροφάται γρήγορα από τους βλεννογόνους, επιφέρει παράλυση των κέντρων του προμήκους μυελού και των κέντρων κίνησης, ενώ προκαλεί σχετικά ανώδυνο θάνατο από ασφυξία –συνήθως προηγούνται συμπτώματα δύσπνοιας και ταχυπαλμίας, ενώ το θύμα πέφτει σε κώμα.

ἀποκοτταβίσαντα: Από τον *κότταβο* (αβέβαιης ετυμολ., αλλά κατά τον Chantraine ίσως σχετίζεται με τις λέξεις *κοττίς* = κεφάλι ή *κοτύλη* = μικρό αγγείο) που ήταν νεανικό παιγνίδι στα συμπόσια, όπου οι εραστές σημάδευαν από μακριά μια λεκάνη και πετούσαν μέσα το κρασί που είχε απομείνει στο

ποτήρι τους, προσέχοντας να μην πέσει έξω από τη λεκάνη ούτε μία σταγόνα και προφέροντας το όνομα του αγαπημένου προσώπου. Εάν το κατόρθωναν, οι ερωτικές βλέψεις τους ήταν ευοίωνες. Ο Κριτίας είχε συνθέσει στίχους για τον Κότταβο.

Κριτία τοῦτ' ἔστω τῷ καλῷ: Η φράση επιδέχεται πολλαπλές ερμηνείες: π.χ. 1) σαρκαστική πρόποση σε κάποιον καυχηματία που ταυτίζει τον εαυτό του με την πηγή της ομορφιάς, 2) μομφή προς κάποιον που υποκρινόταν τον φιλολόκωνα αλλά έπαιζε κότταβο, παιχνίδι που απαγορευόταν για τους Σπαρτιάτες, 3) εκδικητική ευχή, αφού θα έπινε δηλητήριο (και ο Κριτίας) για να πεθάνει και αυτός με τη σειρά του (σαν να του έλεγε ο Θηραμένης: «άντε, και στα δικά σου, Κριτία!»), 4) επιβεβαίωση της ελευθερίας του Θηραμένη που αισθανόταν σαν στο σπίτι του παρά την καταδίκη του σε θάνατο.

μήτε τὸ φρόνιμον μήτε τὸ παιγνιώδες ἀπολιπεῖν ἐκ τῆς ψυχῆς: Το φιλοπαίγμον εθεωρείτο ανέκαθεν χαρακτηριστικό του φιλοσοφημένου Αθηναίου, που αποδείκνυε την κατάφαση στις βαθύτερες αξίες της ζωής και του ελεύθερου δημοκρατικού βίου. Το χιούμορ μπροστά στον επικείμενο θάνατο αποδεικνύει υπέρβαση του φόβου. Εδώ ο παραλληλισμός με τον θάνατο του Σωκράτη είναι προφανής (ας ερωτηθούν όμως οι μαθητές γιατί, κατά τη γνώμη τους, θα μπορούσε να ισχύει αυτή η παρατήρηση). Το έξυπνο ευφυολόγημα αποθεώνεται με την αττική κωμωδία και εκτιμάται ιδιαίτερα και στους πλατωνικούς διαλόγους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Εκδόσεις του αρχαίου κειμένου

Marchant, E. C. (1900), *Xenophontis opera omnia*, tom. I: *Historia Graeca*, Oxford: Oxford University Press

Μιστριώτης, Γ. (1908), *Ξενοφώντος Ελληνικά, εκδοθέντα μετά σχολίων*, Εν Αθήναις: Εκ του τυπογραφείου Π. Δ. Σακελλαρίου

Hatzfeld, J. (1936-1939), *Xénophon Helléniques / Texte établi et traduit*, τόμ. 1-2, Paris: "Les Belles Lettres"

Marchant, E. C. & Underhill, G. E. (1984), *Hellenica Xenophon*; text by E. C. Marchant, notes by G. E. Underhill, Salem, NH: Aywer

Krentz, P. (1995), *Xenophon Hellenika II.3.11-IV.2.8; edited with an introduction, translation, and commentary*, Warminster, England: Aris & Phillips

González Castro, J. F. (2015), *Helénicas Jenofonte; introd., ed., trad. y notas*, Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas (Alma Mater)

Λοιπά δημοσιεύματα

Adeleye, G. (1976), "Theramenes: The End of a Controversial Career", *Museum Africum* 5, σσ. 9-19

Βαρμάζης, Ν. Δ. (2008), *Διδακτική των αρχαίων ελληνικών: από την παράδοση στην ανανέωση της διδακτικής μεθόδου*, Αθήνα: Πατάκης (Διδακτική πράξη και θεωρία)

Bermphol, F. (1991), "Flügelkämpfe unter Oligarchen: Xenophon, *Hellenika* II 3", *Anregung* 37, σσ. 31-46

Bockisch, G. (1983), "Der Kreis um Theramenes", *Oikumene* 4, σσ. 43-52

Breitberger, B. (2007), *Aphrodite and Eros: The Development of Erotic Mythology in Early Greek Poetry and Cult*, London and New York: Routledge (Studies in Classics)

Buck, R. G. (1995), "The Character of Theramenes", *The Ancient History Bulletin* 9, σσ. 14-24

Με τη συνεργασία και την οικονομική ενίσχυση

- Διαλησμά, Κ., Δρουκόπουλος, Α., Κουτρομπέλη, Ε. & Χρυσάφης, Γ. (2016), *Αρχαίοι Έλληνες Ιστοριογράφοι (Ξενοφών, Θουκυδίδης) Α΄ τάξη Γενικού Λυκείου*, Αθήνα: Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων / Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής / Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος» [ισχύον σχολ. εγχειρίδιο]
- Φουντοπούλου, Μ.-Ζ. (2010), *Το προσδιοριστικό πλαίσιο της διδασκαλίας των αρχαίων ελληνικών από μετάφραση*, Αθήνα: Γρηγόρη
- Καλοσπύρος, Ν. Α. Ε. (2007), *Η ανάταξη της ερώτησης στο μάθημα των κλασικών γλωσσών*, Αθήνα: Δημ. Ν. Παπαδήμας
- Καραδημητρίου, Α. Κ. (2001), *Διδακτική των Αρχαίων Ελληνικών (από πρωτότυπο και μετάφραση). Θεωρία και πράξη*, Θεσσαλονίκη: Ζήτης
- Κουτσός, Μ. Θ. (2006), *Διδακτική του αρχαιοελληνικού λόγου*, Θεσσαλονίκη: Ζήτης
- McCoy, W. J. (1970), *Theramenes, Thrasybulus and the Athenian Moderates*, διδ. διατριβή υποβλ. στο Yale University, Ann Arbor [University Microfilms International, 1983]
- Pesely, G. E. (1983), *Theramenes and Athenian Politics: A Study in the Manipulation of History*, διδ. διατριβή υποβλ. στο Berkeley (California), Ann Arbor [University Microfilms International, 1989]
- _____ (1988), "Socrates' Attempt to Save Theramenes", *The Ancient History Bulletin* 2, σσ. 31-33
- Ploeg, L. van der (1948), *Theramenes: en zijn tijd*, διδ. διατριβή υποβλ. στο Rijksuniversiteit, Utrecht: Kemink
- Stern, R. (2003), "The Thirty at Athens in the Summer of 404", *Phoenix* 57, σσ. 18-34
- Strassler, R. B. (εκδ.) (2009), *The Landmark Xenophon's Hellenika: a new translation by John Marincola; with maps, annotations, appendices, and encyclopedic index; with an introduction by David Thomas*, New York: Pantheon Books
- Ungern-Sternberg, J. von (2000), " 'Die Revolution frisst ihre eignen Kinder': Kritias vs. Theramenes", στον τόμο L. A. Burckhardt & J. von Ungern-Sternberg (εκδ.), *Grosse Prozesse im antiken Athen*, München: Beck, σσ. 144-156
- Usher, S. (1968), "Xenophon, Critias and Theramenes", *Journal of Hellenic Studies* 88, σσ. 128-135
- _____ (1979), "This is to the Fair Critias", *Eranos* 77, σσ. 39-42